

Земська діяльність з розвитку бібліотечної справи в Херсонській губернії

В статті розкривається земська повітова діяльність з розвитку бібліотечної справи в регіоні. Звернена увага на основні тенденції та напрями становлення бібліотечної мережі. Висвітлена активність земців Олександрійського повіту з організації різнопланових читань серед населення краю та відкриття бібліотек.

Ключові слова: Херсонська губернія, земство, мережа бібліотек, народні бібліотеки.

У багатогранній діяльності земств значне місце посідали заходи освітнього та просвітницького характеру серед населення. Увага земств до даної проблеми базувалася на розумінні того, що показники соціально-економічного розвитку держави й освітній рівень її громадян тісно взаємозв'язані та взаємозумовлені. На думку земців, повноцінного вирішення означених проблем зусиллям однієї школи досягти було неможливо. Навчання лише дітей не дозволяло вирішити проблему подолання неписьменності населення в державі. Земства усвідомили важливість навчання дорослого населення, а отже, з'явилась потреба в формуванні системи позашкільної освіти. Даний напрямок у роботі земств був започаткований наприкінці XIX століття.

На той час поняття "позашкільна освіта" в земському середовищі ще не мало чіткого визначення [26, с. 370]. Російський науковець В.Ф. Абрамов дав таке визначення цьому напрямку роботи: "Земское внешкольное образование включало комплекс мер культурно-просветительного характера: библиотечное дело; народные чтения, курсы и кружки самообразования; кинематограф и волшебный фонарь; народные университеты; народные дома; музеи; выставки; архивы; экскурсии; экспедиции; бесплатное распространение литературы; книжную торговлю; издательскую деятельность, периодическую печать; народные театры, спектакли, хоры, оркестры и другие формы общественных развлечений" [2, с. 128]. Отже, спектр земської діяльності в даному напрямку доволі широкий та багатогранний. Зрозуміло, що більшість земських інституцій не могла повністю охопити весь комплекс заходів просвітницького та культурного характеру. Але саме зусиллями

окремих губернських та повітових земств були створені передумови дальшого розвитку освіти, шкільної справи, культурних ініціатив на підвідомчій їм території. Не перебільшуючи розміри та розмах земської діяльності в освітній сфері, необхідно констатувати, що завдяки земству бібліотечна справа на початку ХХ століття набрала значного розмаху.

Автор даної наукової розвідки має на меті звернути увагу на те, що саме повітові земства Херсонської губернії виступили ініціаторами в становленні і розвитку народних земських бібліотек, як одного з найголовніших типів бібліотек у регіоні; дослідити особливості їх діяльності на території Олександрійського повіту та прослідкувати нерозривний зв'язок розвитку земської бібліотечної справи з земською школою та іншими формами просвітницької діяльності.

Бібліотечна діяльність земств розвивалася в декількох напрямках. Перший включав у себе розвиток мережі публічних (платних) бібліотек і спеціальних бібліотек для земських службовців, другий – відкриття учительських центральних бібліотек при повітових училищах, а при шкільних бібліотеках – спеціальних навчальних відділів для вчителів та третій – організацію безплатних народних бібліотек і читалень. Публічні бібліотеки відкривалися переважно в містах на спільні кошти земств і міст. У 1911 році земства утримували в містах 142 публічні бібліотеки, з часом вони стали з'являтися у великих сільських населених пунктах. За даними календаря-довідника земського діяча на 1917 рік, стосовно бібліотек для земських службовців, зазначається, що такі бібліотеки були майже при всіх повітових і губернських земських управах. У 90-х роках ХІХ століття сформувався три типи спеціальних бібліотек для земських службовців: центральні, галузеві та районні (дільничі). Найбільшою була мережа галузевих і районних бібліотек для вчителів, лікарів, агрономів, ветеринарів і статистиків [3, с. 55]. Розгалужена мережа земських шкіл і неможливість забезпечити її літературою змусили земства відкривати районні учительські бібліотеки при земських школах. Це допомогло вчителям сільських шкіл підвищувати свій освітній рівень за рахунок учительських бібліотек.

Найбільш важливим напрямком земської бібліотечної діяльності стало створення безплатних народних бібліотек і народних читалень для дорослого населення.

Оцінюючи стан дослідження бібліотечної справи та бібліотечної мережі в дореволюційних наукових працях, слід зауважити, що в них розкрито появу перших народних бібліотек на рівні з іншими

освітніми та просвітницькими закладами. Слід також сказати, що бібліотечна справа в той час входила до такого поняття як “позашкільна освіта”, дослідженням якої займалися відомі діячі народної освіти. У своїх працях вони розробили теоретичні питання демократичної концепції позашкільної освіти дорослих. Завдяки дослідженням В.П. Вахтерова [8], Е.А. Звягинцева [12], А.С. Пругавіна [21], Г.А. Фальборка [24], Л.Б. Хавкіної [25], В.І. Чарнолуського [27] був визначений зміст понять “позашкільна освіта”, “грамотність”, “народна бібліотека”, “форми освіти дорослих”.

Науковці приділяли велику увагу роботі земств у галузі позашкільної освіти, вважаючи органи самоврядування на місцях гарантом розвитку позашкільної освіти дорослих. Відомий вчений, історик земств Б.Б. Веселовський, характеризуючи багатосторонню діяльність земств Росії, наводить фрагментарні відомості про бібліотечну діяльність у губерніях, при цьому відзначаючи: “С самого начала заботы о народном образовании были отнесены к предметам ведомства уездных земств” [9, с. 461-462].

Діяльність земських бібліотек як просвітницьких і освітніх закладів, їх місце в системі позашкільної освіти відображена в наукових працях В.І. Чарнолуського [26, с. 370-390], Я.В. Абрамова [4].

На особливу увагу заслуговують праці визначного українського бібліотекознавця С.О. Сірополка, який, крім теоретичних аспектів бібліотекознавства, оприлюднив значний обсяг фактичних матеріалів про відкриття та розвиток народних, публічних, шкільних бібліотек тощо [23].

На регіональному рівні ці питання в дореволюційний період розглядалися М.І. Борисовим [6], П.Г. Лобановським [15] та ін. В основному публікації мають описовий, історико-статистичний характер. У 90-х роках ХІХ століття об'єктом статистичних досліджень Херсонського земства стали народні бібліотеки губернії [18]. У них розглядалися питання відкриття шкіл, бібліотек та проведення просвітницьких заходів у губернії [14]. Отже, до 1917 року сформувалася значна джерелознавча база, включаючи офіційні документи з питань земської бібліотечно-просвітницької та освітньої діяльності.

За радянських часів у вивченні бібліотекознавчих проблем розпочався наступний етап, в якому переважало марксистське трактування. Серед робіт 1920-х рр. на увагу заслуговує праця Є.М. Мединського, в якій подані історичні факти та статистичні дані про народні бібліотеки, уточнена роль земств, приватна та громадська

ініціатива з організації й відкриття бібліотек, що розглядалися як центри загальнокультурної роботи [17].

Наукові праці українських радянських дослідників є значним внеском у розробку досліджуваної проблеми. Історію бібліотек як складову історико-культурного процесу проаналізував Д. Балака [5]. Аналіз стану бібліотечного обслуговування сільського населення до 1917 року здійснила З.В. Гімальдінова [11].

На межі XX та XXI століть дослідження виходять на якісно новий рівень, наповнюються новим змістом, у науковий обіг вводяться нові джерела. Прослідковується перехід до більш об'єктивного висвітлення феномена народних бібліотек [22]. Проаналізовано діяльність різних за типом бібліотек, їх фонди, склад читачів, їх інтереси та форми обслуговування [10]. Безперечно, важливим досягненням історіографії сучасного періоду є усунення прогалин у вивченні історії регіональної бібліотечної справи [7].

Наприкінці XIX століття бібліотеки стали осередком культури в українському селі. Провідну роль у становленні та розвитку бібліотечної мережі в Степовому Побужжі відігравали земства. Серед земств Херсонської губернії значних успіхів у справі розбудови бібліотек досягли земці Олександрійського, Херсонського, Одеського повітів.

Приклад Олександрійського повіту свідчить, що бібліотеки управа відкривала разом із земськими школами. Виділення коштів на утримання бібліотек здійснювалося земствами. На початку 1900-х років у повіті функціонувала 81 школа, відповідно стільки ж бібліотек, і зберігалася тенденція до їх кількісного збільшення [1].

Головним своїм завданням земства вважали забезпечення жителів повіту можливістю відвідувати бібліотеки та отримувати необхідні для навчання й самоосвіти книги та періодичні видання. Щоб реалізувати це завдання, земці пішли шляхом відкриття народних бібліотек, які влаштували відповідно до Правил [20] та рекомендацій методичного посібника “Як відкрити та облаштувати народну бібліотеку і читальню” (1896 р.). На підставі цих правил та рекомендацій народні бібліотеки розміщали при сільських правліннях або в орендованих приміщеннях, які виділяли сільські громади [18].

Фонди бібліотек були представлені книгами релігійного змісту, з історії, природознавства, основ сільськогосподарської діяльності та промислового виробництва, белетристики. Серед періодичних видань, що були популярними в сільських бібліотеках, слід назвати “Сельский вестник”, “Хлібороб”, “Хуторянин”, “Юг”, “Новоросійський край”, “Свет”, “Вокруг света”, “Русский паломник”,

“Известия Александрійского уездного земства”, “Родной край” та інші. Як бачимо, фонди бібліотек задовольняли широке коло відвідувачів.

Популярними в повіті були лекції для слухачів з використанням “чарівного ліхтаря з туманними картинками”, які організувало земство. За допомогою спеціального проєктора виступи завжди супроводжувалися ілюстраціями. Тематика таких читань-виступів була різноплановою і передбачала ознайомлення слухачів з окремими питаннями історії, релігії, ефективного ведення господарства та інші.

Ситуацію з використанням “чарівного ліхтаря” під час лекцій в Олександрійському повіті було проаналізовано М.І. Борисовим. У його праці подається статистика відвідувань слухачами таких заходів, періодичність їх проведення, спогади про перші такі читання в 1889 році, а також їх тематика [6, с. 21, 40-41].

Серед повітів Російської імперії земство Олександрійського повіту наприкінці ХІХ століття було в числі перших, хто організував таку форму позашкільної освіти серед сільського населення.

Витрати земства на утримання та розвиток бібліотек в повіті становили 145 крб. на кожну, з яких зарплатня завідуючого становила 60 крб., поповнення фонду бібліотеки – 50 крб., передплата періодичних видань – 25 крб., переплітання книг – 10 крб. [16].

Серед шести повітів губернії земці Херсонського повіту вже в 70-х роках ХІХ століття розпочали роботу з відкриття бібліотек та їх удосконалення, про що свідчать публікації у періодичних виданнях того часу. У них подаються відомості про бібліотеки, реорганізацію книжкових складів у безкоштовні народні читальні, статuti таких читалень [13], про заснування безкоштовних читалень при земських школах [19], популярність таких закладів серед населення краю [15, с. 34-35].

Історичний досвід минулого дозволяє по-новому подивитися на явища та процеси, які відбувалися в нашому суспільстві, дати їм оцінку та перейняти позитивний досвід для вирішення важливих державних задач. У цьому плані неоцінений матеріал надає діяльність земських органів самоврядування в історії вітчизняної освіти.

Земські діячі, як представники органу місцевого самоврядування, добре усвідомлювали свою відповідальність за якість організації та здійснення бібліотечного обслуговування населення, і, як свідчать факти, досягли певних результатів. Отже, позашкільна діяльність земств сприяла підвищенню рівня грамотності народу, прилученню його до духовних цінностей та реформуванню системи освіти.

Список використаних джерел

1. Абрамов Я.В. Хроника народных библиотек // Русская школа. – 1898. – № 7/8. – С. 285-295.
2. Абрамов В.Ф. Российское земство: экономика, финансы и культура / В.Ф. Абрамов. – М.: ФГ “Ника”, 1996. – 166 с.
3. Його. Земство, народное образование и просвещение / В.Ф. Абрамов // Вопросы истории. – 1998. – № 8. – С. 44-60.
4. Абрамов Я.В. Очерки современного земства: земство и народное образование // Русская мысль. – 1889. – Кн. 3. – С. 142-172.
5. Балика Д. Бібліотека в минулому / Д. Балика. Український науковий інститут книгознавства. – К.: Держ. вид-во України, 1925. – 119 с.
6. Борисов Н.И. Волшебный фонарь в народной школе (по данным Александрийского уезда за 1889-1895 гг.) / Н.И. Борисов. – Херсон, 1896. – 78 с.
7. Бородіна Г.Г. Мережа бібліотек Півдня України: формування та тенденції розвитку (XIX – поч. XX ст.): дис. ... канд. іст. наук. – К., 2003.
8. Вахтеров В.П. Внешкольное образование народа / В.П. Вахтеров. – М.: Т-во И.Д. Сытина, 1896. – 380 с.
9. Веселовский Б.Б. История земства за сорок лет: В 4-х тт. – 1909-1911. – СПб., Изд-во О.Н. Поповой, Русская скоропечатня, Т.1: – 1909. – XVI, 724, XXVIC, [2] л.
10. Волинець А.А. Становлення та розвиток публічних бібліотек в Україні (XIX – початок XX століття): дис. ... канд. іст. наук. – К., 1998. – 199 с.
11. Гімальдінова З.В. Бібліотечне обслуговування сільських місцевостей в Україні в дожовтневий період // Бібліотекознавство і бібліографія: міжвідом. респ. зб. – 1971. – Вип. 11. – С. 43-51.
12. Звягинцев Е.А. Учительские библиотеки, их значение, организация и список книг / сост. Е.А. Звягинцев. – М.: Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1905. – 56 с.
13. Земские народные читальни // Педагогический музей. – 1878. – № 1878. – С. 326-327.
14. Сельские библиотеки и книжные склады // Книговедение. – 1895. – № 4/5. – С. 11-23.
15. Лобановский П.Г. Народное образование в Херсонском уезде / П.Г. Лобановский // Русский начальный учитель. – 1897. – № 3. – С. 31-36.
16. Медынский Е.Н. Земство и внешкольное образование в 1914 г. // Учитель и школа. – 1915. – № 1. – С. 1-10.

17. Його ж. Энциклопедия внешкольного образования. В 2 тт., Т.1. Общая история внешкольного образования. – М., 1923. – 138 с.
18. О земских история народных бесплатных библиотеках-читальнях // Журналы заседаний Александрийского уездного земского собрания Херсонской губернии майской XXXV очередной сессии 1899 года. – Александрия: Типогр. Ф.Х. Райхельсона, 1899. – С. 50-53; С. 52.
19. Педагогическая хроника // Народная школа. – 1878. – № 5. – С. 51-53.
20. Правила о бесплатных народных читальнях и о порядке надзора за ними // Узаконения о бесплатных народных библиотеках (читальнях) с приложением примерных их уставов, составленных Санкт-Петербуржским Комитетом грамотности. – 2-е изд. – СПб.: Типография П.П. Сойкина, 1894. – С. 6-10.
21. Пругавин А.С. Запросы народа и обязанности интеллигенции в области образования и умственного развития и просвещения / А.С. Пругавин. – М.: Русская мысль, 1890. – 282 с.
22. Радзивіло А.А. З історії народних бібліотек в Україні в другій половині XIX століття // Державні бібліотеки: сучасні проблеми і перспективи. – К., 1993. – С. 71-75.
23. Серополко С.О. Внешкольное образование: сб. ст. / С.О. Серополко. – М.: Журн. “Педагогический листок”, 1912. – 128 с.
24. Фальборк Г.А. Внешкольное образование / Г. Фальборк – СПб., 1905. – 359 с.
25. Хавкина Л.Б. Руководство для небольших библиотек: с рис., образцами бланков и алф. указ./ Л.Б. Хавкина. – М.: Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1911. – 132 с.
26. Чарнолуцкий В.И. Земство и внешкольное образование / В.И. Чарнолуцкий // Юбилейный земский сборник. 1864-1914 / под. ред. Б.Б. Веселовского и З.Г. Френкеля. – СПб.: Т-во О.Н. Поповой, 1914. – XX, 467 с.
27. Його ж. Основные вопросы организации внешкольного образования в России / В.И. Чарнолуцкий. – СПб., 1909. – 90 с.

In the article are described the activities of zemstvos and counties concerning the development of librarianship in the region. The attention is paid to the principal trends and matters of formation of the library network. The activity of zemstvo in Oleksandriya county concerning the organization of different types of literary readings for the region population and opening of libraries is emphasized.

Key words: Kherson Region, zemstvo, network libraries, public library